

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА БАНКІВ: СТАН ТА ПРОБЛЕМИ

М.І. Діба,

д.е.н., професор, декан кредитно-економічного
факультету ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

С.М. Яременко,

к.е.н., доцент кафедри менеджменту банківської діяльності
ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана»

В статье раскрывается понятие экономической безопасности банка, ее сущность и назначение. Автор анализирует состояние экономической безопасности в банках и формирует проблемы ее обеспечения.

In the article the necessity of creation of the complex system of economic security is grounded and the elements of which it is suggested to examine safety of financial and financial resources informative and skilled safety.

Ключевые слова: экономическая безопасность банка, организация экономической безопасности банка, служба безопасности банка, защита материальных ценностей банка, безопасность кредитных операций, информационная безопасность, кадровая безопасность.

Key words: economic security of bank, organization of economic security of bank, security of bank service, defence of financial values of bank, safety of credit operations, informative safety, skilled safety.

Ключові слова: економічна безпека банку, організація економічної безпеки банку, служба безпеки банку, захист матеріальних цінностей банку, безпека кредитних операцій, інформаційна безпека, кадрова безпека.

Соціально-економічні трансформації в економіці України характеризуються низкою факторів, які значним чином впливають на формування ризиків та загроз, в тому числі і в банківській діяльності. Серед останніх можна назвати нестабільність політичної і соціально-економічної ситуації в країні, недосконалість законодавства, яке не сприяє захисту інтересів банків у процесі їхньої діяльності, незначні внутрішні можливості щодо формування фінансових ресурсів банків, низький рівень довіри населення до них, досить значні показники злочинності у суспільстві, у тому числі і в банківській діяльності, недобросовісна поведінка та непрофесійна діяльність працівників банків.

Водночас нинішні загрози в банківській діяльності характеризуються насамперед своєю різноманітністю та мають комплексний характер і проявляються в банках у їх сукупності. Разом з тим результати реалізації значених загроз, як правило, проявляються в економічних наслідках діяльності банків. Зниження конкурентоспроможності, ліквідності, фінансові втрати банків — все це результати комплексу загроз, що притаманні сьогоднішньому ринку банківських послуг. За таких умов, головною проблемою для банків виступає пошук ефективних, адекватних, досить динамічних ситуації формування загроз заходів забезпечення насамперед їх економічної безпеки, мінімізації негативного впливу таких загроз та шляхів формування систем безпеки здатних протистояти викликам сьогоднішньої ситуації, що склалась на ринку.

Теоретичним і практичним питанням безпеки банківської діяльності присвячено праці багатьох вітчизняних і зарубіжних учених. Значний внесок у дослідження цих проблем зробили українські вчені О. Барановський [2], З. Васильченко [4], В. Гесць [11], М. Зубок [6], а також зарубіжні — І. Богданова, І. Конопльової [8], В. Сенчагов [12], В. Ярочкін [13] та інші.

Віддаючи належне доробку учених у цій сфері, слід зауважити, що у вітчизняній економічній літературі бракує комплексних досліджень, які стосуються проблеми забезпечення економічної безпеки банків. Саме тому

метою статті є висвітлення результатів аналізу сучасного стану та проблем організації економічної безпеки банків.

Останнім часом питанням забезпечення економічної безпеки банківської діяльності приділяється особливе значення, але не дивлячись на це воно залишається дискусійним і потребує подальшого вивчення і обговорення. Проведений аналіз наукової та нормативно-правової літератури показує, що незважаючи на значну актуальність цього питання, на сьогоднішній день не існує єдиної думки щодо визначення поняття «економічна безпека банку».

В той же час існуючі точки зору при визначенні поняття «економічна безпека банку» характеризують саме стан банку, причому стан, який має забезпечити живучість банку незалежно від умов його функціонування. Порухення такого стану має вважатись як порушення його економічної безпеки. Виходячи з таких міркувань можна дійти висновку, що під економічною безпекою банку слід розуміти стан, за якого забезпечується економічний розвиток і стабільність діяльності банку, гарантований захист його ресурсів, здатність адекватно і без суттєвих втрат реагувати на зміни внутрішньої і зовнішньої ситуації. Таке визначення поняття економічна безпека банку у найбільшому ступені відтворює її суть та основне призначення.

Аналіз організації економічної безпеки в банках показує, що, незважаючи на вжиття банками певних заходів їх безпеки, вони продовжують нести збитки, втрачати свої позиції на ринку, знижувати темпи розвитку та залишаються недостатньо адаптованими до змін економічної ситуації.

Заходи економічної безпеки у більшості своїй спрямовані на виявлення, локалізацію, усунення правопорушень, що скоюються працівниками банків у матеріальній та інтелектуальній сфері і не враховують управлінську сферу та сферу зовнішніх економічних взаємовідносин банків. Крім того, заходи безпеки мають відокремлений характер навіть у межах однієї сфери. Перетинаючи порушення в одному місці безпека банків не поши-

рює своїх дій на інші можливі осередки порушень і відновлює свій вплив тільки у разі виявлення нових порушень.

Звертає на себе увагу і той факт, що підрозділи безпеки банку у більшості своїй взяли на себе відповідальність за стан безпеки відповідних сфер банківської діяльності, залишивши безвідповідальними суб'єктів, які здійснюють діяльність у цих сферах. Так, організовуючи безпеку матеріальних цінностей поза увагою залишений облік, контроль їх наявності та якості, регулювання взаємовідносин адміністрації банків і працівників щодо використання таких цінностей. Безпека банків спрямовує свої зусилля лише на виключення можливості несанкціонованого доступу до цінностей та відшкодування шкоди, завданої банкам посяганнями на їх матеріальні цінності. Від того в банках мають місце втрати матеріальних цінностей на значні суми, які виявляються під час щорічних інвентаризацій, і немає підстав притягувати когось до матеріальної відповідальності [10].

Вивчення ситуації із забезпечення економічної безпеки в банках в останні роки показує, що остання не виділяється ними в окремий вид безпеки, а її заходи виконуються в загальному порядку діяльності сил безпеки банків. Що ж стосується невеликих банків або ж відділень чи філій банків, то там взагалі заходи економічної безпеки практично відсутні або проводяться на пасивному рівні — захисту. Особливим же недоліком є те, що банківська безпека традиційно вважається функцією спеціального підрозділу — служби безпеки і ніяк не трансформується до інших підрозділів банку. Такий підхід сформували якраз колишні працівники правоохоронних органів, штучно виключивши з суб'єктів безпеки інші підрозділи та персонал банків.

Аналіз показав, що економічна безпека як основа безпеки діяльності банків не сконцентрована на головних напрямках банківської діяльності, насамперед тих, де сконцентровані фінансові ресурси банків — матеріальну і фінансову сферу. Як показує досвід, близько 20 % своїх фінансових ресурсів банки витрачають на формування основних засобів, понад 50 %

використовується у банківських операціях, ще 20 % становлять витрати на забезпечення діяльності [9]. За таких умов очевидно, що основні зусилля банківської безпеки мають бути зосереджені саме на захисті матеріальних ресурсів (цінностей) та банківських операцій.

Забезпечення безпеки банківських операцій здійснюється на даний час з дотриманням традицій, що склалися в банківській діяльності, та певних рекомендацій Національного банку України. Найбільшу увагу безпека приділяє кредитним операціям, меншою мірою операціям з пластиковими платіжними засобами та ін. Традиційно забезпечення безпеки кредитних операцій здійснюється шляхом встановлення відповідальності позичальників за невиконання ними своїх кредитних зобов'язань. Інші якісь дії щодо захисту кредитних операцій проводяться банками досить обмежено. Тобто попереджувальний характер безпеки кредитних операцій відсутній, безпека кредитної діяльності банків виконується на рівні боротьби за повернення кредитних боргів.

Як показують результати кредитної діяльності банків, аналітична робота щодо позичальників проводиться в основному на рівні, необхідному для їх характеристики, економічний аналіз спроможності позичальника ефективно використати кредит, джерела його погашення, а також поведінка позичальника у процесі виконання кредитних зобов'язань проводяться в банках не завжди з необхідною глибиною, що як правило, не призводить до очікуваного ефекту.

Визнаючи наявність суттєвих ризиків банківської діяльності на вітчизняному ринку банківських послуг банки розроблюють відповідні методики їх мінімізації, але не завжди їх дотримуються, особливо у філіях та відділеннях.

Щодо стану забезпечення інших банківських операцій, то можна зробити висновок, що його якість також невисока. Технології банківських операцій, як правило, не включають елементів захисту і проводяться за загальним шаблоном.

Водночас, якщо щодо активних операцій заходи безпеки певною мірою проводяться, то операції із залучення коштів зазвичай залишаються без таких заходів. Як правило, заходи безпеки таких операцій обмежуються заходами, передбаченими законодавством щодо боротьби з легалізацією незаконно отриманих коштів. Питання економічної безпеки, пов'язані з недопущенням потрапляння банків у фінансову залежність від своїх кредиторів, здебільшого ігнорується, підтвердженням чому свідчить ситуація, в якій опинилися деякі банки восени 2008 р. з їх кредиторською заборгованістю перед іноземними інвесторами.

Щодо основних характеристик економічної безпеки, а саме: забезпечення стійкості банків (здатності нормально функціонувати під впливом дестабілізуючих факторів), їх стабільності (здатності утримувати свої показники незалежно від зміни ситуації) та живучості (здатності зберігати та відтворювати показники своєї діяльності в умовах цілеспрямованого впливу), то, тут слід зазначити, що вітчизняні банки перебувають у досить ризиковій ситуації. Тільки незначна кількість банків можуть утримати зазначені характеристики на необхідному рівні. Переважно це банки I групи та деякі банки з II, III, та IV груп. В той же час якщо банки I групи забезпечили необхідний рівень вказаних характеристик за рахунок власного капіталу, диверсифікації вкладання коштів та значної мережі своїх установ, то інші банки зберегли зазначені характеристики в основному завдяки входження або належності їх до певних бізнес-угруповань. Утримання своєї надійності на ринку вони забезпечили завдяки використанню можливостей інших суб'єктів відповідних бізнес-угруповань. Тобто в українському варіанті необхідні характеристики економічної безпеки (стійкість, стабільність та живучість) забезпечуються сукупним капіталом фінансово-промислових груп, до якого входять певні банки, або ж значними обсягами власних ліквідних активів банків. Важливий елемент формування зазначених характеристик економічної безпеки — капітал банківських об'єднань, незважаючи на тенденції глобалізації у нас поки що відсутній. Тому навіть незначні ко-

ливання умов діяльності банків зразу ж відбиваються на показниках їх економічної безпеки і починають загрожувати ліквідності та платоспроможності банків.

В деяких випадках економічна безпека ототожнюється з фінансовою безпекою. Більше того, у багатьох банках свідомо чи несвідомо вважається, що фінансова безпека — це лише захист фінансових ресурсів банків. Водночас наукові джерела, фахівці в галузі безпеки та фінансів стверджують, що фінансова безпека — це такий стан фінансових ресурсів суб'єкта, за якого забезпечується його ефективна (прибуткова) діяльність, захист фінансових інтересів та здатність зберігати свої фінансові можливості під впливом різного роду небезпек і загроз [1; 3; 5; 12]. Тобто основна увага фінансової безпеки має бути спрямована на забезпечення ефективного використання фінансових ресурсів і підтримання їх на достатньому для ефективної діяльності суб'єкта рівні за будь-яких умов. Останнє ж передбачає активну діяльність банку і щодо залучення фінансових ресурсів. Виходячи з цього можна зауважити, що фінансова безпека охоплює всі сторони фінансової діяльності банків і забезпечує їх стійкість та конкурентоспроможність у процесі діяльності.

Водночас існує і протилежна практика. Системи безпеки деяких вітчизняних банків, насамперед їх підрозділи безпеки взагалі виключають фінансову безпеку зі сфери економічної безпеки, а фахівці та підрозділи банків дбають лише про захист коштів, насамперед готівки. За таких умов фінансова безпека банків не отримує належної уваги і постійно перебуває під загрозою негативного впливу різних факторів зовнішнього та внутрішнього походження.

Слід звернути увагу ще на одну тенденцію притаманну системам безпеки вітчизняних банків. У підрозділах безпеки банків практично відсутні фахівці з фінансової безпеки, за винятком операцій з пластиковими платіжними засобами. Разом з тим функції з фінансової безпеки на інші підрозділи банків, за винятком підрозділів, що забезпечують касові опера-

ції, не поширені. За таких умов заходи фінансової безпеки, як і заходи економічної безпеки, як правило, не конкретизовані, моніторинг загроз фінансовій безпеці не здійснюється, якщо й здійснюється то лише у сукупності загроз безпеці діяльності банку взагалі. Фінансова діяльність банку у більшості випадків хоч і є об'єктом безпеки, але, як правило, визначення такого об'єкта є декларативним, оскільки заходи щодо його захисту здійснюються досить поверхово або примітивно.

Звертає на себе увагу і ситуація, за якої основні фінансові рішення в банках, за невеликим винятком, приймаються одноосібно, або хоч і за рішенням колективного керівного органу, але під впливом інтересів певних осіб. Тому, як правило, на основні фінансові потоки в діяльності банків заходи фінансової безпеки поширюються лише частково або взагалі не поширюються. Тобто серед заходів економічної безпеки банки досить невпевнено забезпечують протидію неконтрольованому (неефективному) витоку (використанню) їхніх коштів, що суттєво позначається передусім на їх фінансовій безпеці і, як наслідок, призводять до втрати ними ліквідності та платоспроможності.

Економічна безпека банків не включає в себе складових інформаційної та кадрової безпеки. Останні функціонують у банках відокремлено, як самостійні види безпеки. Якщо заходи захисту інформації вживаються банками досить активно, то захист власних таємниць економічного характеру (комерційна таємниця) в межах заходів економічної безпеки не завжди має місце навіть при проведенні банківських операцій.

Зовсім незначним є інформаційний вплив на заходи економічної безпеки з погляду формування інформаційного ресурсу як знань про середовище, його суб'єктів у сфері діяльності банків, перспективи розвитку певних ситуацій. Значний інформаційний ресурс присутній у підрозділах безпеки, але він використовується переважно для забезпечення діяльності таких підрозділів і практично не поширюється до інших підрозділів, які могли б бути задіяні у проведенні заходів економічної безпеки банків. За таких

умов навіть значні кошти можуть вкладатися в операції, які згодом не дають очікуваної ефективності або ж взагалі стають збитковими. Поширене в 2007—2008 рр. в банках гасло «Кредит за 15 хвилин» не знайшло якісного інформаційного забезпечення і, як наслідок, обернулося багатомільйонними проблемами для банків.

Особливого інформаційного забезпечення потребує робота банків щодо повернення боргів, разом з тим така робота перетворилася на тиск на клієнтів, подекуди з грубим порушенням їх прав і суттєвого підвищення результатів не дала.

Важливим елементом інформаційної безпеки у сфері захисту економічних інтересів банків є протидія інформаційно-психологічному впливу, який здійснюється конкурентами, рейдерами, ЗМІ, іншими суб'єктами з метою зниження іміджу, конкурентоспроможності банків, недовіри до них і відпливу клієнтів та коштів. Разом з тим практика роботи банків показує, що протидію інформаційно-психологічному впливу банки не здійснюють ні в межах заходів економічної безпеки, ні в межах заходів щодо забезпечення безпеки діяльності банків взагалі. Це питання поки що не знайшло свого місця у забезпеченні безпеки банків. Наслідком такої ситуації є економічні негаразди, які в поєднанні з іншими причинами спіткали АКБ «Промінвестбанк», АКБ «Надра» та деякі інші банки в середині і наприкінці 2008 р.

Економічна безпека досить суттєво залежна від її кадрового забезпечення, так як саме ці питання лежать в основі виникнення загроз економічній безпеці. Досвід показує, що більша частина злочинів та правопорушень у банківській діяльності скоюються, як правило, з участю або за сприяння працівників банків. Таку ситуацію підтверджують приклади сьогодення коли інформація про подібні порушення банківських працівників уже виходить за межі банків і стає об'єктом журналістських розслідувань [7]. Заходи кадрової безпеки не поширюються на економічну безпеку, а здійснюються за загальним планом відбору та контролю персоналу. Спеціаль-

них заходів з кадрової безпеки, які б безпосередньо впливали на забезпечення економічної безпеки та її якість, як правило, у банках проводиться мало. За таких умов не утворюється система попередження порушень чи недобросовісної поведінки працівників ні на рівні захисту операцій, ні на рівні технологічної протидії порушенням (швидке виявлення будь-яких порушень у технологіях банківських операціях). Як правило, недобросовісна поведінка працівників виявляється за її наслідками у разі наявності певних збитків, заподіяння шкоди іміджу банку, конфліктних ситуацій з клієнтами або між самими працівниками.

Таким чином, розглядаючи економічну безпеку як стан банку, за якого забезпечується його стабільність та розвиток можна говорити про наявність певних особливостей, які формують суттєві проблеми забезпечення вказаного стану. Серед них:

- забезпечення економічної безпеки банків здійснюється не відокремлено і не спеціалізовано, як того вимагає специфіка діяльності такої фінансової установи, як банк, а в загальній сукупності заходів з безпеки. Разом з тим економічна безпека хоч і визнається як основа безпеки банку, але її функції визначені недостатньо, а заходи не мають комплексного характеру. Переважно економічна безпека банків ототожнюється з фінансовою безпекою з визначенням заходів лише фінансового характеру;

- ефективність функціонування системи економічної безпеки банку – це завдання всіх підрозділів і працівників банку, а не тільки одного підрозділу безпеки, як вважають деякі банківські фахівці. Покладання цього завдання тільки на підрозділ безпеки не може забезпечити досягнення мети економічної безпеки банку – стабільного його розвитку;

- відсутність будь-яких спеціальних законодавчих актів з питань забезпечення безпеки діяльності банків взагалі і економічної безпеки зокрема;

- обмежені економічні можливості змушують банки фінансувати власну безпеку в досить незначних обсягах, часто на межі її мінімального

функціонування. Крім того, недостатні можливості формування фінансового ресурсу та фінансування бізнес-проектів обумовлюють для банків постійний ризик втрати своєї ліквідності.

Список літератури

1. Ареф'єва О. В. Планування економічної безпеки підприємств / О. В. Ареф'єва, Т. Б. Кузенко. — К.: Вид-во Європ. Ун-ту, 2004. — 170 с.
2. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) / Барановський О. І. — К.: КНТЕУ, 2004. — 759 с.
3. Богомолов В. А. Экономическая безопасность: учебное пособие для студентов ВУЗов, обучающихся по специальностям экономики и управления / Богомолов В. А. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2009 — 295 с.
4. Васильченко З. М. Моделювання інтегрального показника економічної безпеки банку / Зоя Васильченко, Іван Васильченко // Банківська справа — 2006. — № 5. — С. 44–57.
5. Донець Л. І. Економічна безпека підприємства. / Л. Донець, Н. Ващенко. — К.: Центр учбової літератури, 2008. — 240 с.
6. Зубок М. І. Безпека бізнесу : навчальний посібник у схемах і таблицях / Зубок М. І., Позднишев Є. В., Яременко С. М. — К.: КНЕУ, 2008. — 480 с.
7. Как банкиры грабят клиентов [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://cripo.com.ua/print.php?sect_id=8&aid=72875.
8. Коноплева И. А. Управление безопасностью и безопасность бизнеса: учеб. пособ. для вузов / И. Коноплева, И. Богданов. — М.: ИНФРА-М, 2008. — 448 с. — (Высшее образование).
9. Крысин А. В. Безопасность предпринимательской деятельности / Крысин А. В. — М.: Финансы и статистика, 1998. — 246 с.

10. МВС: Через кризу в Україні збільшується кількість економічних злочинів [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://novynar.com.ua/politics/46020>.
11. Розгортання фінансово-економічної кризи в Україні у 2009 році: негативні наслідки та засоби їх пом'якшення : [наук.-аналіт. доп. / за ред. Гейця В. М.]. — К.: Ін-т економіки та прогнозування НАН України, 2009. — 159 с.
12. Экономическая безопасность России : общ. курс / [Сенчагов В. К., Губин Б. В., Павлов В. И. и др.] ; под ред. В.К.Сенчагова; РАН. Ин-т экономики и др. — М.: Дело: Акад. народ. хоз-ва при Правительстве Рос. Федерации, 2005. — 895 с.
13. Ярочкин В. И. Аудит безопасности фирмы: теория и практика / Ярочкин В. И., Бузанова Я. В. — М.: Ось-89, 2005. — 352 с.